

λη τή θέα τοῦ ποιητικοῦ λόγου καί ὅταν εἶναι σέ θέση τήν καινούργια μορφή τοῦ λόγου, τόν πεζό λόγο, νά τήν κρατήσῃ σέ ἀδιάκοπη διαλεκτική κίνηση πρὸς τήν ποίηση. Ἡ χάρις τοῦ πεζοῦ λόγου ἔρχεται ἀπ' αὐτὴν τήν ἀχαλάρωτη ἔντασή του πρὸς τόν ποιητικό. Νά γράψῃς καλὸ πεζό λόγο σημαίνει νά δύνασαι νά ὑψώσῃς ἰσοδύναμο λόγο ἀπέναντι στήν ποίηση, δίχως ὅμως νά κάνῃς ποίηση· νά ξεφύγῃς τήν ποίηση, δίχως ποτέ νά χάσῃς τήν ὑψηλή ἔνταση τῆς ψυχῆς σου. Τά ἀφηρημένα, ὅταν ὁ πεζὸς λόγος εἶναι ὑψηλός, δέν μένουν ἀκίνητα, οὔτε ὑψώνονται δίχως ἔνταση ἀπέναντι στά συγκεκριμένα τῆς ποίησης. Ὅλα τά ἀφηρημένα μέσα στόν καλὸ πεζό λόγο γίνονται εἰρωνικά ἀντίζυγα πρὸς τήν ποίηση.

Μέ ἄλλα λόγια μόνον, ὅπου ὑπάρχει ποίηση καί ὑψηλός πεζὸς λόγος, ἔχει ἡ ψυχὴ συνείδηση γιὰ τήν ἐσωτερικὴ τῆς διαλεκτικῆς, μόνον ἐκεῖ γνωρίζει ὅτι ἀπὸ κάποια βαθεῖά ἀνάγκη πάει ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸ ἓνα εἶδος τοῦ λόγου σὲ ἄλλο. Τὸ ἓνα εἶδος τοῦ λόγου πλάθει τὸ ἄλλο, ἀλλὰ καί τὸ κρατᾷ σὲ ὄριά του. Ὁ πεζὸς λόγος, ἂν καί προὑποθέτει τόν ποιητικό, γυρίζει μέ τήν ὑψηλή του ἀφαίρεση καί εἰρωνεύεται γόνιμα τόν ποιητικό. Ὁ ποιητικὸς πάλι, ἐφ' ὅσον εἶναι γνήσιος, δίνει συνείδηση στόν πεζό καί τόν ἀναγκάζει τήν ἀφαιρετικὴ του δύναμη νά τήν κρατήσῃ σέ συγγνωστά ὄρια, ὅπου νά μὴ διαλύεται ἡ μορφή. Γιὰ τοῦτο κι' ἐκεῖ, ὅπου ὁ πεζὸς λόγος ἀνεβαίνει σέ μεγάλη ὕψη, ὅπως γίνεται στή φιλοσοφία, ἡ ζωηράδα του ἐξαρτᾶται ἀπὸ τήν ἰκανότητα τοῦ λειτουργοῦ του νά διαλέγῃ ἀπὸ τὴ γλῶσσα, πού ἔγινε γιὰ αἰσθητὰ καί γιὰ παραστάσεις, σύμβολα πρόσφορα καί νά τά φέρνῃ σέ τέτοια συναναστροφή μεταξὺ τους, ὥστε νά φαίνεται ὅτι κι' αὐτὰ ζυγώνουν τοὺς ὀρισμούς τῆς ἐννοίας. Γι' αὐτὸ καί ὅσοι φιλόσοφοι δέν ἔχουν ποιητικὴ διάθεση γράφουν τὸ χειρότερο πεζό λόγο. Τὸ ἴδιο ὅμως γίνεται καί

μέ' όλους τούς πεζογράφους πού δέν ἔχουν πλούσιο φανταστικό. Δίχως αὐτή τή διαλεκτική τοῦ πεζοῦ λόγου μέ τόν ποιητικό, εἶναι ἀδύνατο, ὄχι νά δημιουργήσωμε, ἀλλά οὔδέ νά ζυγώσωμε μέ τή νόησή μας τό κλασικό ὕφος, πού γιά μᾶς εἶναι καί σήμερα τό ὀρθιο ἰδανικό μας.

Καί ἀπό παράδοση καί ἀπό ἐσωτερική ἀναγκαιότητα τοῦ τόπου μας, γιά νά ἀφήσωμε κατά μέρος τήν σύνθεση τῆς ἐσωτερικῆς μας μοίρας μᾶς καί ἐλευθερίας, πάντα ἐμεῖς ἐδῶ θά "φιλοκαλοῦμεν μετ' εὐτελείας", δηλαδή θ' ἀγαπᾶμε τήν ὀμορφιά δίχως στόμφο, μέ κλασική λιτότητα, θά τελῶμε σέ ἔντονη ἁρμονία τοῦ φανταστικοῦ μέ τό λογικό, τοῦ ποιητικοῦ μέ τό πεζό, τοῦ πάθους μέ τή διάνοια. Ὅλα τ' ἀντιφατικά χαρίσματα τῆς ζωῆς μᾶς θά τά βάζωμε ἐμεῖς ἐδῶ στόν ὑψηλό ζυγό τῆς σύντονης ἐλευθερίας, ὅπου ἡ ἀπλότητα καί ἡ πυκνότητα συντροφεύονται ἀπό τήν ἡσυχία καί τήν κίνηση. Τό ὕφος στούς ἀρχαίους Ἕλληνες ἦταν ἐσωτερική νομοτέλεια, ὄχι ρωμαντική κλίση πρὸς τή φύση, ὅπως στούς πιδ πολλούς Εὐρωπαίους. Ρωμαντικοί ἐμεῖς δέν μπορούμε νά γίνωμε, γιατί οὔτε τήν ἀοριστία τῆς φύσης ἔχομε, οὔτε πάλι εἴμαστε σέ ἀνυπέβλητη ἀπόσταση ἀπό τό κλασικό.

β. Ἡ ἀνθρωπιστική μας παράδοση
καί τό τραγικό στοιχεῖο τῆς ζωῆς

Τό κλασικό ὅμως πού ἐνώνει τ' ἀντιφατικά χαρίσματα τῆς ζωῆς εἶναι ταυτόσημο μέ τό ἀνθρωπιστικό, γιατί ἀνθρωπισμός στό βάθος ἔχει τούτη τήν ἐννοια: νά φέρη σέ κίνηση ὅλα τά στοιχεῖα τοῦ ἀνθρώπου, νά τ' ἀναδείξῃ δημιουργικά μέσα του καί τέλος νά τά συνθέσῃ σέ ἐνότητα πού ν' ἀντέχη στήν κοινή τριβή καί στήν ἄλλη τεχνική τῆς ζωῆς. Τό ὑψηλό τοῦτο αἴτημα προβάλλει γιά μᾶς κι' ἀπό τή γόνιμη συναναστροφή μέ τούς

ἀρχαίους κλασσικούς καί ἀπό τήν αὐτοδύναμη χρήση τῆς νομο-
σύνης τοῦ τόπου μας. Καί ὅμως ἐμεῖς καταφέραμε, τήν ἀνθρωπι-
στική μας παράδοση νά τήν ἀλλογυρίσωμε τόσο καί νά τήν κα-
ταντήσωμε κοινή γραμματολογία, ὅπου οὐδ' ὑποψία ἀπόμεινε γιά
τήν πολυδύναμη ἔνταση ἀνθρώπινης ἀρετῆς πού συγκρατεῖ σέ ἐ-
νότητα τό κλασικό καί ἀνθρωπιστικό μνημεῖο τοῦ λόγου, τῆς
τέχνης ἢ καί τῆς ἴδιας τῆς πράξης.

Ἄλλοῦ ἢ αὐθεντία τῆς ἀρχαιότητας κλονίστηκε ἀπό αἴτια κοι-
νωνικά καί ἀπό τήν καινούργια τεχνική τῆς ζωῆς. Ἐδῶ σέ μᾶς
ὁ μέγας μῦθος τῆς ἀρχαιότητας κλονίστηκε πιά πολύ ἀπό εὐ-
θύνη τῶν γραμματολόγων. Εἶναι πασίδηλο ὅτι ὁ ἄνθρωπος καί πιά
πολύ ὁ δυτικός Εὐρωπαῖος ἔγινε πιά πολύπλοκος μέ τήν τεχνι-
κή καί τή μηχανική ὀργάνωση τῆς ζωῆς. Τά προβλήματα πού γεν-
νήθηκαν ἀπ' αὐτήν δέν κατώρθωσε νά τά καλύψῃ ἡ ἐννοιολογία
τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ὅπως εἶχε σχηματισθῆ στήν Εὐρώπη μέ τή νομι-
κή ἐρμηνεία τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης, οὔτε βέβαια μέ τή γραμ-
ματολογική ἢ τό πολύ νομική τριβή πού ἀναπτύξαμε στόν τόπο
μας. Μέσα σ' αὐτά τά σχήματα ἦταν ἀδύνατο νά κρατηθοῦν τά
προβλήματα τῆς ζωῆς, ὕστερα μάλιστα ἀπό τό δυναμικό βάρος πού
πῆρε στόν αἰῶνα μας ἡ πραγματικότητα. Ἡ ἀνθρωπιστική αἰσιο-
δοξία τοῦ δεκάτου ὀγδοῦ αἰῶνα φαίνεται οὐτοπία σήμερα, ὅπ-
τε ὁ ἄνθρωπος ἔγινε ὀλοτέλα τραγικός. Τό τραγικό ὅμως εἶναι
κύριο συστατικό τοῦ γνήσιου ἀνθρωπισμοῦ. Γιά τοῦτο οὔτε ἐ-
κείνη ἡ αἰσιοδοξία ἦταν καλοθεμέλιωτη οὔτε ἡ σημερινή ἐποχή
εἶναι ἔξω ἀπό τόν ἀνθρωπισμό.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι πού πλάθεται καί σήμερα. Τάλλα εἶναι περιφέ-
ρεια. Ποιά ὅμως θά εἶναι τά γνωρίσματα τῆς ψυχῆς του εἶναι
δύσκολο νά μαντέψῃ κανεῖς μέσα ἀπό τήν τέφρα τῆς καταστροφῆς.
Ἔνα φαίνεται πῶς εἶναι βέβαιο, ὅτι ἡ ζωή θά ἔχῃ μεγαλύτερη
τραγικότητα καί πρὸς τό θετικό καί τό ἀρνητικό της μέρος. Θε-

τικόν είναι τό τραγικό, όταν γίνεται πηγή δημιουργίας· άρνητικό, όταν τερματίζεται καί τό ίδιο μέ τήν καταστροφή πού φέρνει. Δύο είναι τά κέντρα τοῦ τραγικοῦ σήμερα, ἡ προσωπικότητα μέ τήν αὐτοσύνειδη ὄντότητά της καί ἡ μᾶζα μέ τήν αὐτοδύναμη, ὄχι ὅμως καί αὐτοσύνειδη κίνησή της. Τό μέτρο ὅμως τῆς ζωῆς, ἐκεῖνο πού ἀκραιώνει τό νόημά της, δέν εἶναι οὔτε μέσα στήν τραγική προσωπικότητα, ὅσο γόνιμη καί ἄν εἶναι, οὔτε μέσα στήν τραγική μᾶζα, ὅσο αὐτοδύναμη καί ἄν ἐνεργῇ. Τό ἀνθρωπιστικό μέτρο εἶναι στή σύνθεση τοῦ ἑνός μέ τό ἄλλο. Μέσα στή σύνθεση τούτη δέν θά ὑπάρχη πιά μᾶζα μέ τήν ἔννοια τῆ σημερινή, ἀλλά κάθε ἄτομο θά παριστάνη "δυνάμει" ὅλη τήν ἀνθρωπότητα καί, ἐφ' ὅσον κατορθώνει νά κινηθῇ πρὸς τό "έν ἐνεργείᾳ" εἶναι του, δηλαδή νά γίνῃ προσωπικότητα, τότε τό ἄτομο δέν θά παριστάνη, ἀλλά θά εἶναι ἡ ἀνθρωπότητα. Ὁ ἀνθρωπισμός λαμβάνει ἔτσι θετική ἀξία.

Τό μέτρο τοῦτο, δηλαδή ἡ σύνθεση τοῦ ἑνός μέ τοὺς πολλούς, εἶναι κριτήριο γιά τήν ἀξία κάθε ἀνθρωπιστικῆς δημιουργίας. Εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ ἐννοιολογική ἔκφραση τοῦ ἀνθρωπισμοῦ φθείρεται ἀπό ἐποχή σέ ἐποχή, ἡ οὐσία του ὅμως μένει ἀφθαρτή, γιατί τό πρόβλημα ἄνθρωπος, ὅσο καί ἄν κινῆται ἀπό αἰῶνα σέ αἰῶνα, κατά βάθος μένει ἀκίνητο. Ὅ,τι κινεῖται, φθείρεται· τό ἀκίνητο μέσα μας ἔχει ἀπόλυτη ἀξία. Τοῦτο πάλι δέν εἶναι ἄλλο παρά ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο εἶναι τό "πρῶτον κινουῦν" ὅλων τῶν ἐποχῶν. Ἡ ἐποχή μας πέρα ἀπό τά τεχνικά καί οἰκονομικά της ζητήματα ζητάει ἕναν καινούργιο ἀνθρωπισμό, ὄχι αἰσθηματικό οὔτε ρητορικό, ὄχι αἰσθητικό οὔτε φιλολογικό, ἀλλά πραγματικό. Ἀλλά καί αὐτός, γάν' ἀποδόση τό ζητούμενο, δηλαδή τήν καταξίωση τῆς ἰδέας τοῦ ἀνθρώπου, πρέπει νά πάῃ πέρα ἀπό τή μονομέρεια τῶν στοιχείων τῆς ζωῆς, γιατί τό ἀληθινόν εἶναι πάντα στή σύνθεση. Ὁ ἀνθρωπι-

σμός αυτός θάχη μεγαλύτερη συνείδηση για τήν τραγική βάση τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ πολιτισμοῦ του, δηλαδή δέν θά εἶναι ἀφηρημένος, ἀλλά συγκεκριμένος.

Τοποθετημένος ὁ ἀνθρωπισμός αυτός μέσα σέ τόπο καί χρόνο θά γνωρίζη δόχως νά θίγη τήν ὄντοτητα κανενός, νά ἀξιολογή τή διαφορά ἀπό ἄνθρωπο σέ ἄνθρωπο καί ἀπό λαό σέ λαό. Ὅ,τι ὀνομάζομε ἐλευθερία, ἐκεῖνο δηλαδή πού δημιουργεῖ τόν κόσμο τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας, καρποφορεῖ μόνον μέσα σέ θετικά πλαίσια καί ὄχι ὡς ἀνυπόστατη μεταρσίωση. Ἡ ἐλευθερία ἔχει ἀξία, ὅταν εἶναι κανένας καί πραγματικά ἐλεύθερος. Ἡ ἀφηρημένη ἐλευθερία, σχῆμα τοῦ λογικοῦ δόχως ὑπόσταση, εἶναι παράπλάνηση. Μόνον μέσα στή θετική μορφή τῆς ἐλευθερίας θά εἶναι δυνατό νά τεντώσωμε κι' ἐμεῖς τό τόξο τῆς πνευματικῆς μας ἀρετῆς. Ὅπου κι' ἂν ὀδηγήσῃ ἡ πάλη τῶν ἰδεῶν, ἡ ἐλευθερία θά μπορέσῃ νά ὑπάρξῃ μόνον ἐκεῖ, ὅπου τά ὅριά της θά εἶναι τό καλό τοῦ συνόλου, τῆς λαϊκῆς ὁλότητας. Γιά ν' ἀνθέξῃ ὅμως ἡ ἐλευθερία καί νά ἐπιζήσῃ, πρέπει ὁ ἀνθρωπισμός νά λάβῃ συγκεκριμένη μορφή.

Ὡς λαός ἐμεῖς δέν μπορούμε ν' ἀπομακρυνθοῦμε ἀπό τήν ἀνθρωπιστική μας παράδοση. Ὁ μῦθος, δηλαδή ἡ ὑψηλή ἰδέα πού ἔχει ὁ τόπος αυτός γιά τόν ἄνθρωπο, εἶναι συγχωνευμένος μέ τό πνεῦμα καί τήν ψυχή μας. Κι' ἂν εἶναι νά ξαναδαμιασθοῦν οἱ δυνάμεις τῆς ζωῆς, ἡ σχέση μας μέ τήν ἀρχαιότητα, δηλαδή τό γόνιμα ἀνθρωπιστικό, θά εἶναι ἕνα κριτήριο, αὐτή θά μέλνῃ ὡς ἕνα θεμέλιο τῆς ψυχικῆς καί πνευματικῆς μας ὑπαρξης. Εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ σχέση τούτη μέ τήν ἀρχαιότητα ἔγινε σήμερα πιά δύσκολη. Αἴτημα ὅμως τῆς λαϊκῆς ἀνάγκης εἶναι νά τήν ἰδρύσωμε ξανά πιά γόνιμα, νά μή προχωρήσωμε δηλαδή σέ ἀπαξίωση, ἀλλά σέ μεταξίωση τῆς πνευματικῆς κληρονομιάς τοῦ τόπου μας, τῶν ἠθικῶν καί πνευματικῶν του ἀξιών. Ἡ μοῖρα μας εἶναι νά

χύνουμε τό γλεῦκος τῆς ζωῆς μας μέσα στήν παλιά κρασόπλαστη τοῦ κλασσικοῦ καί ἀνθρωπιστικοῦ, εἰ δ' ἄλλως δέν θά ἔχουμε δυνατό κρᾶσι πνευματικῆς ἐλευθερίας. Ἡ πνευματική αὐτή ἀνάγκη μᾶς φέρνει πρὸς τὰ μνημεῖα τοῦ κλασσικοῦ λόγου, τ' ἀρχαῖα κείμενα.

7. Τά κλασσικά κείμενα κι' ἐμεῖς.

Τά κλασσικά κείμενα, πανώριοι καρποὶ μεγαλόπνοης ζωῆς, κρύβουν μέσα τους ἀνύπνωτη εὐδαιμονία ψυχῆς καί πνεύματος, αὐτὴν πού σπάνια γεύεται ὁ ἄνθρωπος ἐπάνω στή γῆ. Ἀμετακίνητα τὰ κείμενα μέσα στήν ἐποχή πού τὰ γέννησε, μᾶς θωροῦν μέ τήν διπρόσωπη, αἰνιγματική μορφή τους, ἱστορική μαζι καί ἰδανική, καί καθώς τὰ δουλεύουμε ἔχουμε τήν ἀπίθανη δύναμη νά ἐκλύουν τήν ψυχή μας καί νά κινοῦν τό νοῦ μας πρὸς τὸ ἐσωτερικό τους κι' ἐκεῖ μέσα νά τὰ φίλεύουν μέ τόν εὐγεύστο καρπό τῆς σοφίας τους. Μέ τή σειρά της κάθε ὑστερότοκη ἐποχή διαβαίνει μέσα ἀπό τὰ κείμενά καί κατά τὰ μέτρα τῆς ὀριμάδας της ἀντλεῖ ἀπό τίς καθαρές τους πηγές, δίχως νά μπορῆ νά ξεπεράσῃ τὰ ἐσωτερικά της ὄρια. Κατά τήν πνευματική του καταβολή κάθε αἰῶνας ἀνοίγει χωριστή ὀμιλία μέ τὰ κλασσικά κείμενα καί μέ τόν καιρό πού τὰ γέννησε καί ἀπό τήν γνωριμία τούτη μέ τήν κλασσική οὐσία κρίνεται ἡ ἀξία του. Ὁ ἕνας αἰῶνας θεάζεται καί θαυμάζει μὲ πολύ τήν πολιτική ἀρετή καί τό ὕφος. Ἄλλος πάλι γοητεύεται ἀπό τό κάλλος τῆς μορφῆς. Κι' ἄλλος τέλος ἔλκεται ἀπό τό βάθος τῆς φιλοσοφικῆς διάνοιας.

Ἡ δική μας πολύπαθη καί πολυσήμαντη ἐποχή, συθέμελα κλονισμένη, ἔχει μεγαλύτερη χρεία νά πλησιάσῃ τὰ κλασσικά κείμενα καί νά γνωρίσῃ τό φρόνημά τους. Δίχως νά τό ζητήσῃ κανεὶς ἀπό πρῶν, καθώς δουλεύεται μέ τό φρόνημα τοῦτο καί ὅλη

τήν ἄλλη ἀνθρώπινη ἀρετή πού κρύβουν τά κείμενα μέσα τους, ἀρχίζει νά χωρίζη καλύτερα τή θνητή φλυαρία τοῦ καιροῦ του ἀπό τό πνευματικό σπέρμα, πού τόν συνοδεύει. Καί δίχως πάλι νά τό θέλη κανείς, τά νάματα τῶν κειμένων πού δουλεύει δέν χύνονται μονάχα στήν ψυχή του, ἀλλά τήν ἴδια ὥρα τά βλέπει νά ἐκβάλουν καί μέσα στόν αἰῶνα του καί νά ἀρδεύουν τό πνευματικό του σπέρμα.

Ἡ ζωή ποτέ δέν ὀδεύει εὐθύγραμμη καί δίχως μνήμη πρὸς τά ἔμπροσ, ἀλλά ὅπως μέσα μας ἡ μνήμη γυρίζει παρευθύς καί ἐσοδεύει ὅ,τι ἔσπειρε ἡ ζωή, ὅμοια καί μέσα στό ἀντικειμενικό πνεῦμα τῆς ἱστορίας ἡ ζωή ἐπιστρέφει μέ τή μνήμη της καί γίνεται κύκλος, ὅπου τό παρόν ἔρχεται σέ ἔνταση μέ τό παρελθόν καί τείνει νά ἐνωθῆ. Τήν ἱστορική τούτη ἐπιστροφή, πού ὁ λαός τήν πλάθει σέ παραμύθι, τήν βαθαίνει ἐξάίρεται ὁ πνευματικός ἄνθρωπος, γιατί αὐτός εἶναι πού ἀνοίγει διάλογο μέ τά κείμενα ἄλλων καιρῶν, ὑψώνεται μέ τήν ψυχή καί τό νοῦ του ὡς τά ἄκρα σημεῖα τῆς κλασικῆς εὐδαιμονίας, καί μέ τό ἔργο του ἀναγκάζει καί τήν ἄλλη θνητή ζωή γύρωθό του νά ρίξῃ ἓνα βλέμμα πρὸς τό ἀθάνατο ἀπόφευγο πού ἔρχεται μέσα ἀπό τά κλασικά μνημεῖα τοῦ λόγου. Ὁ πνευματικός ἄνθρωπος δέν ἔρχεται πρὸς τά κείμενα νά δανεισθῆ τίποτε, ἀλλά, γνωρισμένος καλά μέ τό πνεῦμα τοῦ καιροῦ του, ἔρχεται ἐδῶ νά γνωρισθῆ καλύτερα ὄχι νά ἀποκόψῃ βαθυσήμαντα χωρία κατὰ τό παράδειγμα τῶν γραμματιστῶν καί τῶν λογίων, πού τά παρεμβάλλουν δίχως συναρμογή καί συμμετρία μέσα στό χλιαρό τους λόγο, οὔτε πάλι νά ἀποσυνθέσῃ τά κείμενα μέ τά σύνεργα καί τή λεπτοργία τῆς φιλολογίας, ἀλλά, δουλεμένος μέ τό πνεῦμα τοῦ καιροῦ του, ἔρχεται ἐδῶ νικητής, ὕστερον ἀπό μακρυνή καί πολύμοχθη πορεία, νά καταλύσῃ μέσα στά περίτεχνα ἀνάκτορα τοῦ λόγου, νά γνωρίσῃ τή ρώμη τῆς ψυχῆς πού τά

ἔχτισε, νά ζήσῃ τό εὐκρατο κλίμα καί νά εἰσπνεύσῃ ὅλη τή δρόσο τοῦ πνεύματος, πού κανείς καιρός δέν τήν ξανεμίζει. Ἡ πορεία πρὸς τὰ κλασσικά κείμενα σημαίνει τὰ μεγάλα γυμνάσια πού πρέπει νά τελέσῃ εἴτε ἄτομο εἴτε λαός, γιά νά ἔχῃ τό δικαίωμα νά λάβῃ μέρος στόν ὀλυμπιακό ἀγῶνα γιά τό ἔπαθλό τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας.

Ὅπως τό εἶναι τοῦ κόσμου, γιά νά γίνῃ ἀλήθεια, πρέπει νά λάβῃ τή μορφή τῆς ἔννοιας, ὅπως ἡ ζωὴ ἀγγίζει τήν ἀλήθεια τῆς, ὅταν λάβῃ συνείδηση γιά τό εἶναι τῆς, ὅμοια καί τὰ κείμενα, μνημεῖα παλιᾶς εὐδαιμονίας, θά γίνουν ἀλήθεια γιά τόν καιρό μας, ὅταν πάψουν νά κείτῶνται ἄλλαλα. Ὅσο τὰ κλασσικά κείμενα κείτονται ἀμίλητα, ἢ θά μᾶς ἀποφαίνωνται μακρινά, μῦθικά ἔργα κάποιων ἡμιθέων, ἔξω ἀπό τόν κάματο τῆς ζωῆς, ἢ θά βαραίνουν τή ζωὴ μας, ὅταν τὰ καταπιάνεται δίχως ὄρμη καί δίχως τέχνη. Καί ἡ τέχνη ν' ἀνοίξῃ ἓνα κλασσικό κείμενο, νά ἰδῆς τό ἐσωτερικό του καί νά ἀναστήσῃς τό πνεῦμα του εἶναι μεγάλη. Τὰ κείμενα, γιά νά ἐγερθοῦν, εἶναι ἀνάγκη νά γίνουν πρῶτα σωστά ἀντικείμενα, δηλαδή νά τὰ φέρωμε συνειδητά ἀπέναντί μας, νά τὰ σπουδάσωμε μέ ὅλη τήν ἀκρίβεια καί τήν τεχνική τῆς φιλολογίας. Ὅσο μετατρέπομε τό κείμενο μέ τή μελέτη μας σέ ἀντικείμενο, τόσο καί φέρνομε πρὸς κοντά μας τό νόημά του, τόσο καί καταργοῦμε τήν ἀπόσταση τοῦ χρόνου πού μᾶς χωρίζει. Ὁ γραμματιστής, ὁ λόγιος καί ὁ τεχνικός φιλόλογος, κι' οἱ τρεῖς συντρέχουν πρὸς τόν ἴδιο σκοπό, νά μετατρέψουν τό κείμενο σέ ἀντικείμενο. Τοῦτο εἶναι τό μέλημα τῆς κοινῆς τους προσπάθειας.

Τό στάδιο ὅμως τοῦτο, ὅσο ἀναγκαῖο καί ἂν εἶναι, πρέπει κάποτε νά ξεπερασθῇ, διότι τελικός σκοπός δέν εἶναι πῶς τό κείμενο νά γίνῃ ἀντικείμενο, ἀλλά πῶς θά ἔλθῃ στό ἀρχικό του νόημα, θά ξαναλάβῃ τό πλήρωμα πού εἶχε ἄλλοτε, μ' ὅλη τήν κίνηση τῆς μορφῆς πού τό συγκρατοῦσε στά ὅρια τῆς.

Τελικός σκοπός είναι, πώς τά κείμενα από ἄψυχα πού μᾶς ἀποφαίνονται θά γίνουν ἔμψυχα, θά λάβουν μέσα μας τό νόημά τους καί θά γίνουν ἐνέργεια γιά τή ζωή μας, πώς θά γίνουν μαζί μας ὑποκείμενα. Γιά τοῦτο ὁ γραμματιστής πού καταπονεῖται μέ γράμματα, συλλαβές καί λέξεις, ὁ λόγιος πού σκορπάει ἀπειθάρχα τόν ἔρωτά του σέ ὠρισμένες ἀπόμερες καί σπάνιες πλαγιές τῶν κειμένων, καί ὁ τεχνικός φιλόλογος πού ἐφαρμόζει εὐσυνείδητα καί δίχως ἔλεος τή μέθοδο καί τό σύστημα τῆς ἐπιστήμης του, καί συχνά κομφεύεται γιά τά ἐπιτεύγματατά του, καί οἱ τρεῖς δουλεύουν γιά κάποιον ἄλλον πού ἔρχεται, γιά τόν πνευματικό ἄνθρωπο καί φιλοσοφημένο ἐρμηνευτή. Μέ τόν διάλογο, πού ἀνοίγει μέ τόν ἔμψυχο πιά λόγο τῶν κειμένων, ὁ φιλοσοφημένος ἐρμηνευτής πάει πέρα ἀπό τά μερικά ἔργα τῶν τεχνικῶν του προδρόμων, θέτει σέ κίνηση τό πνεῦμα τοῦ καιροῦ του, τό φέρνει πειθαρχημένο ἀπέναντι στά ἔμψυχα τώρα ὄντα πού λέγονται κλασσικά κείμενα καί τό ἀναγκάζει νά γνωρισθῆ βαθύτερα μαζί του. Τοῦτο ὅμως σημαίνει, ὅτι βάζει τήν ἐποχή του νά σκεφθῆ νοήματα, ν' ἀτενίσῃ ἐνεργήματα καί νά ζήση αἰσθήματα ἄλλου μεγέθους, πράγμα πού τῆς κολάζει τόν ὑποκειμενισμό καί τόν συρμό, δηλαδή τήν μορφώνει.

Ἡ ἐποχή μας γνωρίζει πολλά. Καί γιά τά κλασσικά κείμενα γνωρίζει περισσότερα ἀπό κάθε προγενέστερη ἐποχή. Γραμματιστής, λόγιος καί τεχνικός φιλόλογος ἔχουν θησαυρίσει στόν αἰῶνα μας μέ τίς ἀμέτρητες γνώσεις. Τοῦτο ὅμως ἴσια ἴσια εἶναι πού κατακερματίζει τή γνώση τους καί τή νοημοσύνη τους σέ ἀπειράριθμα γνωστικά ἀτομίδια δίχως εἶρμό καί συνοχή. Τό πνεῦμα τῶν κειμένων δέν φανερώνεται μέ τίς πολλές γνώσεις. Πέρα ἀπό τίς γνώσεις, πού μόνες τους καί σκορπίζουν τό νοῦ καί τόν χωρίζουν, ὑπάρχει ἡ κατανόηση πού ἐνώνει. Γιά τόν πνευματικό δουλευτή, πού ἔρχεται ν' ἀναστήσῃ ἕνα παλαιό πνεῦ-

μα, οί γνώσεις δέν εἶναι σκοπός, ἀλλά ὄργανο γιά τή σύνθε-
τη εἰκόνα, γιά τό καθάριο ἀντικειμενικό ὄραμα πού λέγεται
πνεῦμα τῶν κειμένων. Γιά ν' ἀναστήση μέσα του τό πνεῦμα τῶν
κειμένων ὁ πνευματικός δουλευτής πρέπει ν' ἀγωνισθῆ πρώτα ν'
ἀνακαλύψῃ τό κεντρικό πνευματικό σπέρμα τοῦ καιροῦ του, γιατί
τοῦτο θά τοῦ γίνῃ βάση γιά περάση πέρα ἀπό τά λογῆς. - λογῆς
ἐφήμερα συνθήματα τοῦ καιροῦ του, αὐτά πού τόν ἐμποδίζουν
νά ἰδῆ ἐλεύθερα τό κλασσικό πνεῦμα, νά τό θαυμάσῃ ἀβίαστα,
γιά νά μπορέσῃ τέλος καί νά τό ἐκφράσῃ μέ τά ἐσωτερικά μέ-
τρα τῆς ἐποχῆς του.

Δίχως ὅμως φιλοσοφική παιδεία εἶναι τῶν ἀδυνάτων νά βρῆ
τόν αἰώνιο πνευματικό πυρῆμα τοῦ καιροῦ του ὁ πνευματικός
δουλευτής, δηλαδή τήν ἀφετηρία γιά τήν πορεία του πρὸς τὰ
κλασσικά κείμενα. Ἀλλιῶς ὁ φιλολογικός του καταρτισμός καί
ὅλος ὁ ἄλλος ἱστορικός του ἐξοπλισμός θά μένουν ὄργανα δι-
χως ἐνέργεια ἢ τό πολύ ἢ χρήση τους θά γίνεται μηχανικά καί
μέ φθορά τῆς οὐσίας. Τῆ φιλολογική λοιπόν μέθοδο καί τεχνι-
κή πρέπει νά τήν συνοδεύῃ ἡ φιλοσοφική παιδεία· ἡ μία μέ τήν
ἄλλη θά πρέπει νά σμίγουν μέσα στήν ψυχή τοῦ πνευματικοῦ δου-
λευτῆ, γιατί τά μεγάλα μνημεῖα τοῦ λόγου δέν τ' ἀνοίγει μό-
νη της ἡ φιλολογική μέθοδος καί τεχνική. Μόνον τό πνεῦ-
μα ἔχει τή δύναμη νά καλέσῃ τῶν κειμένων τό κοιμώμενο πνεῦ-
μα, νά τό φέρῃ εἰς τό φῶς καί νά τό πείσῃ νά λάβῃ καινούρ-
για ἐκφραση, ὅπως τήν ζητάει ὁ καιρός του.

Κι' ὅπως ἔρχεται κάποτε ἡ μεγάλη ὥρα, ὅποτε θυσιάζομε τό
γράμμα τῶν κειμένων ἐπάνω στό βωμό τοῦ πνεύματός των, ὅμοια
εἶναι κάποτε ἀνάγκη ὅλο τό πλῆθος τά τεχνάσματα, ἡ μέθοδος,
τό σύστημα, καί ἡ τεχνική πού τεχνάσθηκε ὁ φιλόλογος, νά πα-
ραμερῶσουν, γιά νά περάσῃ ἐλεύθερα τό πνεῦμα τοῦ ἐρμηνευτῆ,
νά εἰσχωρήσῃ μέσα εἰς τό κείμενο, ὅπου νά σμίξῃ μέ τό ἔνοι-

νο πνεῦμα, γιά νά γεννηθῆ ὁ νέος καί σφριγηλός ἐκεῖνος βλαστός, ὁ καινούργιος λόγος, πού θά ὑψωθῆ πάνω ἀπό τό μέτριο ἀνάστημα τῆς ἐποχῆς. Τά σύνεργα, πού ἦταν πρίν ἀπαραίτητα γιά νά τόν φέρουν ὡς τά προπύλαια τῶν κειμένων, τοῦ φαίνονται τώρα ἀνίκανα νά καταστρατηγήσουν τό κρυμμένο δαιμόνιο πού ἐνεδρεύει ὀλοζώντανο πιά τώρα μέσα στά κείμενα. Κάθε κατασκευή καί κάθε τεχνωσύνη ἕως ἐδῶ εἶχε τή θέση της. Ἀπό ἐδῶ καί πέρα ἀρχίζει πιά ἡ μεγάλη τέχνη πού δέν μαθαίνεται, γιατί πηγάζει ἄμεσα ἀπό κεῖνο πού ὀνομάζεται φιλοσοφική κατανόηση.

Ἄν δέν πᾶμε ὡς τήν φιλοσοφική κατανόηση, καί ἄν πάλιν ἡ κατανόηση τούτη δέν γυρίσῃ κάποτε ἀπό μόνη της σέ τέχνη, τότε ἡ μένομε γραμματιστές, λόγιοι καί τεχνικοί φιλόλογοι, ἡ γινόμαστε ἀφηρημένοι, δίχως ἀφή τῆς ζωῆς, τά κείμενα μένουν ἀμίλητα καί ὁ διάλογος τοῦ καιροῦ μας μέ αὐτά δέν ἀρχίζει. Ὅταν ὅμως ἡ φιλοσοφική γνώση, ὄχι μόνον προσπεράσῃ τήν τεχνική τῆς φιλολογίας, ἀλλά γυρίσῃ καί σέ τέχνη, τότε πέφτουν ὅλα τά γενικά σχήματα, τά ἰκρίώματα τοῦτα τῆς σκέψης, καί ὁ νοῦς ἀγγίζει ἐλεύθερα τήν εὐχήμε οὐσία, πού περικλείει τό κλασσικό κείμενο.

Τά ἀρχαῖα κείμενα, ἄν κατέχωμε τήν τέχνη νά τά ρωτήσωμε, θά μᾶς ἀποκριθοῦν μέ ἄλλο τρόπο ἀπό ὅ,τι ἀποκρίθησαν καί ἀποκρίνονται στούς δυτικούς λαούς, πού αἰῶνες τώρα τά συναναστρέφονται καί δουλεύονται μαζί τους. Ἀλλιώτικοι συνάμα θά εἶναι καί οἱ καινούργιοι πνευματικοί βλαστοί πού θά ἀναδώσουν ἀπό τόν συνεγγισμό τῆς ψυχῆς μας μέ τήν πύσλα τῶν κειμένων. Ὅμως τοῦτο θά γίνῃ μόνον, ὅταν σταθοῦμε ἐπάνω στό ἀρχιμήδειο σημεῖο τῆς ζωῆς μας, πού δέν εἶναι ἄλλο παρεκτός ἀπέθαντο λαϊκό πνεῦμα, αὐτό πού κρατήθηκε ὀλοζώντανο ὄχι μόνο μέσα στό ἀμάραντο ἀνθοκλάδι τοῦ κορμοῦ τῆς αἰώνιας ἑλλη-

νικῆς γλώσσας, ἀλλὰ καὶ μέσα αὐτοῦς τοπικούς θεσμούς, στήν αἰσθητική, νοημοσύνη καὶ σ' ὅλη τήν ἄλλη ἀρετή τοῦ λαοῦ μας. Ἐάν ἴδοῦμε τὰ ἀρχαῖα κείμενα ἀπό τό ἀρχιμήδειο τοῦτο σημεῖο τοῦ ἑαυτοῦ μας, ὅπου σώζεται ἀσύνειδη, ἀλλά ὀλοζώντανη ἡ λιτή πλαστικότητα τοῦ λαοῦ μας, τότε θά φανῆ ὀλοκάρθαρα, πᾶσο κοντά μας εἶναι ὄχι μόνο ὁ Ὅμηρος καὶ ἡ ἀρχαία τραγωδία ἀλλά καί ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Πλάτων. Θά φανῆ τότε καὶ κάτι ἄλλο: ὅτι τὰ ἀρχαῖα κείμενα μονάχα μέσα στό ἀνθοκλάδι τῆς ἰδικῆς μας γλώσσας, πού εἶναι ἐλεύθερη ἀπό τό δυτικό ρωμαντισμό, καὶ στά λιτά μας ψυχικά μέτρα μπορεῖ νά γίνουν ξανά νέα.

Ὅταν ἀποδοθῆ τό ἀρχαῖο πνεῦμα μέ τή λιτή πλαστικότητα τῆς ψυχῆς μας, πού καὶ αὐτή ὅσο δουλεύεται μέ τὰ κείμενα τόσο καὶ θά πιάνεται ἀπό τήν ἀρετή της, τότε θά ἴδοῦμε τό θαυμαστό φαινόμενο: τό ἀρχαῖο πνεῦμα νά λαβαίνει τόσο ζωηρό καὶ εὐρωστο πρόσωπο μέσα στή γλώσσα μας, πού θά φαντάζῃ πρῶτόπλαστο. Τοῦτο πού δέν τό κατώρθωσε καμμιά γλώσσα καὶ κανεῖς λαός στή Δύση, ὅση ἐλληνική παιδεία κι' ἂν μετάλαβαν, κι' ὅση πειθαρχία καὶ ἂν ἔβαλαν στόν ἑαυτό τους, θά εἶναι τότε δοσμένο σέ μᾶς. Σ' αὐτούς δέν μποροῦσε νά γίνῃ, γιατί ἡ πρώτη καταβολή τοῦ πνεύματός των, τό ἀρχιμήδειο σημεῖο τῆς ζωῆς τους, εἶναι διαφορετικό ἀπό τό δικό μας. Ὅμοια πάλιν ἐμεῖς, κι' ὅταν ἀκόμα σταθοῦμε ἐπάνω στό ἀρχιμήδειο σημεῖο τῆς ζωῆς μας, δέν θά κατορθώσωμε ποτέ νά φέρωμε τόσο κοντά μας τὰ κλασσικά κείμενα τῶν δυτικῶν λαῶν. Τὰ ἀρχαῖα κείμενα ἀντίθετα πού μᾶς εἶναι τόσο μακριά μέ τό χρόνο, ἔρχονται πολύ πλεονέκτα κοντά μας μέ τό νόημα καὶ τήν ἀρετή τους καὶ μᾶς μιλοῦνε σάν δικά μας. Οὔτε τόν Σάλκοπηρ οὔτε τόν Κάντ θά μπορέσωμε ποτέ ὡς λαός νά τοὺς φέρωμε μέ τή γλώσσα μας τόσο κοντά στήν ψυχὴ μας, πού νά κυκλοφορήσουν μέσα στή ζωὴ

μας τόσο γόνιμα, ὅσο μποροῦν νά κυκλοφορήσουν ὁ Θουκυδίδης καί ὁ Πλάτων.

Ὅμως τό ἀρχιμήδειο σημεῖο τῆς ζωῆς μας τό σκεπάζουν ἀκόμα πολλά ξενόφερτα σαπρόφυτα, πού τά τελευταῖα ἑκατό χρόνια μεταφέραμε στόν τόπο μας. Μέ τό δούλεμα τοῦ πνεύματος τῶν κειμένων θά γίνεται ταυτόχρονα καί ἡ ἀποβολή τῶν σαπρόφυτων τούτων καί τό φανέρωμα τοῦ βασικοῦ σημείου τῆς ζωῆς μας.

Ὅπως ἰδιαίτερη ὅμως πλαστική δύναμη θά ἀσκήσουν ἐπάνω μας τά πλατωνικά κείμενα, γιατί ἐδῶ μέσα ἐκβάλλουν ὅλες οἱ πανάρχαιες λαϊκές φλέβες πού πρωταρχίζουν ἀπό τόν Ὅμηρο, δέχονται μέσα τους τό μεθυστικό χυμό τοῦ Διονύσου καί τό κρυφονόητο τραγοῦδι τοῦ Ὀρφέα καί τέλος κλαδώνονται ατούς προσωκρατικούς φιλοσόφους καί τραγικούς ποιητές. Ὅλα τοῦτα τά πολυδύναμα ρεύματα τά συγχωνεύει μέσα της ἡ πλατωνική ψυχή, τά ἀναγκάζει νά ἀνοίξουν διάλογο μεταξύ τους, καί μέ τήν πολυκάματη διαλεκτική καί τήν πρωτόφαντη τέχνη τοῦ μύθου, κατορθώνει νά τά λαμπικάρη καί νά τά παραδώσῃ σέ αἰώνια καθαρῶσύνη καί διαύγεια. Τά ἴδια ρεύματα εἶναι πού χωρίζονται ὕστερα στήν μετακλασσική ἐποχή, ἀνοίγουν χωριστό πάλι δρόμο τό καθένα, ὥσπου σμίγουν ὅλα μέ τό ἀνατολικό, χριστιανικό ρεῦμα, πού πήγασε ἀπό τά κράσπεδα τῆς ἐρήμου, ἀντιπαλεύουν αἰῶνες μαζί του, καταχωνιάζονται τέλος καί κουφοδρομοῦν κατά τοῦς ἄνυδρους αἰῶνες πού πέρασε τό ἔθνος καί ξαναβγαίνουν στό φῶς ἀπό τό στόμα τοῦ λαοῦ, ἀπό τή γλῶσσα, τοῦς τοπικούς θεσμούς, τήν αὐθόρμητη αἰσθητική του, τό ἦθος καί τή νοημοσύνη του.

Ὅλα τοῦτα τά στοιχεῖα, ἡ γλῶσσα, οἱ θεομοί, ἡ αἰσθητική, τό ἦθος καί ἡ νοημοσύνη μας, ὅσο πιό πολύ δουλεύομε τά πλατωνικά κείμενα, τόσο καί πιό εὐκόλα θά δέχονται τά νοήματα

κι' ὅλα τ' ἄλλα μεγέθη τῆς ψυχῆς πού κλείνουν μέσα τους. Ἀπ' ὅλα τοῦτα τὰ ἄκρατα λαϊκὰ στοιχεῖα ἀνούεται ἕνας πανάρχαιος κι' ὀλοκαίνουργος μαζί λόγος, κι' αὐτός θ' ἀνοίξῃ τότε σέ βάθος καί πλάτος καί θά φανῆ πόσο ἄξιος εἶναι νά δεχθῆ μέσα του τὰ νοήματα καί τ' ἄλλα ψυχικά μεγέθη, πού ἔχουν τὰ ἀρχαῖα κείμενα καί ἰδιαίτερα οἱ πλατωνικοὶ διάλογοι. Ὁ Πλάτων κατώρθωσε νά ἐνώσῃ καί νά φέρῃ σέ συμμετρία ὅλα τὰ χαρίσματα τοῦ λαοῦ του κι' ὅλα τ' ἄλλα στοιχεῖα τῆς ζωῆς του, τή ρητορικὴ τή λογικὴ, τή σπουδὴ μέ τήν παιδεία τήν ἐμπειρία μέ τήν τέχνη, τόν ἔρωτα μέ τή μορφή, τό ἄτομο μέ τήν πολιτεία, τή φαντασία μέ τό μέτρο τοῦ λόγου, τή μορφή μέ τήν ὕλη, τόν ἀνθρώπινο μέ τό θεϊκό κληρο, νά δέσῃ τό ἕνα μέ τ' ἄλλο καί νά τ' ἀρμόσῃ σέ κατάκαθαρή ἐνότητα. Ἐμεῖς λοιπόν, ἂν σταθοῦμε ἐπάνω στό ἀρχιμήδειο σημεῖο τῆς ζωῆς μας, θά βροῦμε μέσα στά πλατωνικά κείμενα πολύ περισσότερα ἀπό ὅ,τι βρῆκαν οἱ δυτικοὶ λαοί, ὄχι μόνον τήν περιπόθητη συμμετρία, πού ποτέ ἄλλοτε δέν τήν ξαναβρῆκε τό ἀνθρώπινο πνεῦμα, ἀλλά καί ἀνάγλυφα στοιχεῖα τῆς ὑπόστασῆς μας.

Τό πλατωνικό κείμενο, ἂν τό δουλέψωμε, θά γίνῃ ὁ καλύτερος παιδαγωγός γιά μᾶς καί στή γλώσσα καί στ' ἄλλα προβλήματα τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς, ἀρκεῖ νά σταθοῦμε ἐλεύθερα ἀπέναντί του. Τό ἀκίνητο καί αἰώνιο τοῦτο μνημεῖο τοῦ λόγου ἦρθε ἡ ὥρα νά γίνῃ παλαίστρα τῆς ψυχῆς μας. Ἐκεῖ μέσα νά γυμνάσῃ τή δύναμή της καί μαζί μέ τό κείμενο νά γίνῃ κι' αὐτή αὐτοσυνείδητο ὑποκείμενο, πού νά θέσῃ καινούργιο, δικό της καρπερό λόγο, καί νά παρατήσῃ τή ρητορικὴ τῶν τετριμμένων ἀληθειῶν. Στόν αἰῶνα μας ἡ πλατωνολογία πῆρε πάρα πολύ μεγάλη ἀνάπτυξη, κι' οἱ δυτικοὶ λαοί ἀπό τή μελέτη προχώρησαν στή βαθύτερη θέαση τοῦ πλατωνικοῦ λόγου. Εἶναι καί τοῦτο σημάδι, ὅτι ὁ αἰῶνας μας ζητάει ἐδῶ κάτι πού ὁ ἴδιος